

LUSTHUSET I MACKMYRA BRUKSPARK

Antikvarisk medverkan vid byte av tre pelare

Mackmyra 13:1
Mackmyra bruk
BM 50
Valbo socken
Gävle kommun
Gävleborgs län
2024

Ulrika Olsson

Slutrapport
Lst dnr: 1292–2024, 9425–2023
Beställare: Rickard Klingberg, Mackmyra bruk

Lusthuset i Mackmyra brukspark

Antikvarisk medverkan vid byte av tre pelare

Mackmyra 13:1
Mackmyra bruk
BM 50
Valbo socken
Gävle kommun
Gävleborgs län
2024

Rapport 2024:30
Ulrika Olsson

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan du köpa/beställa i länsmuseets butik butik@xlm.se

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg
Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle
www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2024

Omslagsbild: Lusthuset i Mackmyra brukspark sett från nordöst efter avslutade arbeten. Foto: Ulrika Olsson, 2024-10-24.

Länsmuseet Gävleborg medger spridning av dokumentationsmaterialet med Creative Commons licensen CC-BY, undantag kartmaterialet:

© Lantmäteriet, dnr I2018/00110.

ISSN 0281–3181

Print: Trycktreat

Innehållsförteckning

Tekniska och administrativa uppgifter	4
Sammanfattning.....	5
Antikvarisk slutbedömning.....	5
Karta.....	5
Lagskydd.....	6
Kort historik och beskrivning	6
Orsaker till åtgärd.....	6
Utförda arbeten	9
Stenläggning.....	10
Distans i järn	12
Pelare.....	14
Tre demonterade pelare.....	14
De nya pelarna	15
Antikvariska iakttagelser.....	16
Källor.....	17

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer: 1292–2024
9425–2023
Länsstyrelsens beslutdatum: 2024-03-25
2024-09-04
Länsmuseet Gävleborgs diarienummer: 2024–18/310
Projektid: mars-oktober 2024
Platsbesök: 2024-03-19
2024-08-20
2024-09-13
2024-09-24
2024-10-24

Antikvarisk medverkan: Ulrika Olsson, byggnadsantikvarie
Beställare: Rickard Klingberg, Mackmyra bruk
Hantverkare: Stenarbeten:
Jörgen Andersson, Viking Service

Träarbeten:
Dan Gavell, Gysinge Kulturbygg

Ankarjärn och distanssolar:
Mikael Linander, Mackmyra Bil & Smide

Sammanfattning

Mellan mars och oktober 2024 har renovering utförts på lusthuset i Mackmyra brukspark. Arbetena har omfattat byte av tre pelare samt justering av stenar i trappartiet. Projektet inleddes genom att en pelare demonterades med syfte att förstå hur de olika delarna i stolparna var sammanfogade.

Länsmuseet Gävleborg har genom byggnadsantikvarie Ulrika Olsson varit anlitad för den antikvariska medverkan. Träarbetena är utförda av Dan Gavell, Gysinge Kulturbygg, stenarbetena av Jörgen Andersson, Viking Service och smidesarbetena av Mikael Lindande, Mackmyra Bil & Smide.

Fem platsbesök har skett under projektiden, 2024-03-19, 2024-08-20, 2024-09-13, 2024-09-24 och 2024-10-24.

Antikvarisk slutbedömning

Arbetena med pelarna och stenvägningen är utförda i enlighet med handlingarna på vilka Länsstyrelsen Gävleborg har fattat sina beslut.

Antikvarisk medverkande godkänner arbetena ur kulturhistorisk synvinkel.

Karta

Figur 1. Lusthuset i Mackmyra brukspark är inringad. Karta från Digitala Planarkivet.

Lagskydd

Mackmyra bruk är skyddat som byggnadsminne, BM 50, och omfattas därmed av bestämmelserna i Kulturmiljölagens 3:e kapitel.

Kort historik och beskrivning

Mackmyra bruk uppstod ur den stångjärnshammare som år 1591 anlades av bönderna i Mackmyra by. Den karaktär som bruket har idag är tillkommen efter 1795 då Carl Magnus Strömbäck förvärvade Mackmyra. Då ingen tidigare bruksägare varit bosatt på platsen blev en av hans första insatser att bygga en herrgård. År 1800 stod huvudbyggnaden i rokokostil färdig. Ett tjugotal år efter detta anlades bruksparken efter engelskt mönster och 1831 uppfördes lusthuset i form av ett antikt tempel. Herrgårdsmiljön blev komplett i början av 1840-talet då den även hade byggts ut med en bruksgata med smedsbostäder. I vinkel med huvudbyggnaden uppfördes två flyglar 1838–1840, där den ena rymde ett brygghus och där den andra fungerade dels som gästrumsflygel, dels som bostad till tjänstefolket. Sedan 1991 är herrgårdens mangårdsbyggnad, gästrumsflygeln, brygghusbyggnaden, de båda herrgårdskällarna, del av den engelska parken, lusthuset samt stångjärnsmedjan med kvarn och kraftverksbyggnad skyddade som byggnadsminne.

Bruksmiljön rymmer också bland annat ladugård, kvarnmagasin, inspektorsbostad och mejeri.

Lusthusets tempelliknande gavel är uppburen av fyra hyvlade träpelare i solid furu. Pelarna står direkt på entrépartiets sandstenshällar. Det är okänt om dessa pelare är de ursprungliga, dock har inga uppgifter hittats kring tidigare byte av pelare. Högst upp på pelarna vilar två sammanfogade delar som består av en svarvad, rundad list och en kvadratisk lådliknande del. Denna mellandel vilade i tryck ovanpå pelarna, utan förankring i vare sig pelare eller ovanliggande gaveldel.

Orsaker till åtgärd

Fastighetsägarna anlätade 2019 Emil Sedvall, Sedvall Snickeri AB för att undersöka pelarnas status. Besiktningen visade att kraftiga rötangrepp på tre av fyra pelare. De murkna delarna var till största del belägna i pelarnas nederkant. Orsaken till rötskadorna är sannolikt att pelarna står direkt på entrépartiets sandstenshällar, vilket har medfört att pelarna suger fukt från underlaget. Sättningar i hällar i anslutning till vissa av pelarna bidrog ytterligare till problematiken genom att vatten samlades i svackorna. Pelaren mot nordväst bedömdes vara gott skick, beslut fattades därför om att behålla den utan åtgärd.

Delarna ovanpå pelarna; den svarvade listen som sitter ihop med den kvadratiske lådan, var i gott skick.

Figur 2. Lusthuset innan påbörjade arbeten. Pelare 1–3 uppvisade kraftiga rötskador medan pelare 4 visade sig vara i gott skick. Foto: Ulrika Olsson, 2024-03-19.

Figur 3. En av pelarna innan påbörjade arbeten. Nederdelen var kraftigt murken. Foto: Ulrika Olsson, 2024-03-19.

Figur 4. Vid det första besöket bestämdes den fortsatta gången på projektet. Pelare 1 syns närmast i bild. Med på bild är Dan Gavell, Gysinge Kulturbygg som här har dämt upp tempelgaveln för att anlasta pelare 1. Foto: Ulrika Olsson, 2024-03-19.

Figur 5. Syftet med att demontera den yttersta pelaren, nummer 1, var för att få svar på hur de olika delarna upptill var sammanfogade samt hur förbindelsen mot gavelns nedre kant såg ut. Foto: Ulrika Olsson, 2024-03-19.

Utförda arbeten

Projektet med byte av tre pelare inleddes genom att en av pelarna demonterades. Syftet med det var att undersöka pelarens konstruktion samt hur den var sammanfogad med de ovanliggande profilerade delarna och den kvadratiska lådan. När pelaren var demonterad blev det också möjligt att undersöka hur konstruktionen skulle kunna förbättras för att eliminera fuktproblematiken. I förarbetet låg även att ta fram ett åtgärdsförslag för hur stenläggningen i terrassen skulle åtgärdas. Redan från början var samtliga parter överens om att det inte var aktuellt att lägga om terrassens stenläggning som helhet. Utgångspunkten har varit att åtgärda de värsta sättningarna och därefter acceptera mindre sättningar.

Figur 6. Vid besöket i slutet av augusti hade arbetet med stenläggningen påbörjats. Den nordöstra pelaren, nummer 1, var demonterad. Foto: Ulrika Olsson, 2024-08-20.

Stenläggning

När pelare 1 var borttagen och några av hållarna mot den östra gaveln var demonterade blev det möjligt att förstå hur problemen med sättningar i terrassens stenläggning hade uppstått. På den östra gaveln hade en större sten som ligger inne i stenkonstruktionen, av okänd anledning skjutit upp och tryckt upp vissa hållar. Även de liggande sidostyckena, ett stort och ett litet, hade skjutits ut några centimetrar från deras ursprungliga läge. Eftersom det stora sidostycket satt spikat i den stora stenen beslutades att lämna dessa delar utan åtgärder. Det lilla sidostycket återmonterades med hjälp av ett järn förankrat i det större sidostycket.

Sand rensades bort mellan den stora stenen och hållarna och genom denna åtgärd blev gångytan i acceptabelt plan. Sättningar i hållarna åtgärdades genom att underlaget fylldes på med 0–4 stenmjöl till dess att hållarna hamnade i ett acceptabelt plan.

*Figur 7. På bilden syns den stora stenen som av okänd anledning skjutit upp ovanliggande hällar. Det stora sidostycket är fastspikat i den stora stenen.
Foto: Ulrika Olsson, 2024-08-20.*

Figur 8. Hällar som sjunkit åtgärdades genom att stensmjöl 0-4 fylldes upp under dem tills dess att hällarna hamnade i en acceptabel nivå. Foto: Ulrika Olsson, 2024-08-20.

Figur 9. Efter avslutade arbeten. Sidostyckena är justerade, liksom de ovanliggande stenhällarna. Foto: Ulrika Olsson, 2024-10-24.

Distans i järn

För att eliminera risken att de nya pelarnas ändträ ska suga fukt från underlaget beslutades att förse dem med en distans mot sandstenshällarna. Distanserna, som är tillverkade i smide, är 8 millimeter höga och består av 20 millimeter breda stålribbor hopsvetsade likt solar. Dessa nytillkomna är inte synliga vid basen på pelarna då de håller en något nättare diameter än pelarnas bas.

Figur 10. De tre nya pelarna vilar på solformade järnkonstruktioner. På så vis kommer inte pelarna att suga fukt från stenhällarna. Foto: Richard Klingberg sommaren 2024.

Figur 11. De tre bytta pelarna står nu på distanser av järn. Foto: Ulrika Olsson, 2024-10-24.

Pelare

Tre demonterade pelare

När pelarna var demonterade blev det möjligt att förstå hur de olika delarna i pelarna hörde samman. Det visade sig att det inte fanns några sammanfogningar mellan pelare och de två ovanliggande delarna; den rundade listen och den kvadratiska lådan. Delarna var staplade på varandra. Pelare nummer 3 bestod av ett relativt frodvuxet virke som i något skede blivit skarvat med en liggande trädel i toppen. I pelarna finns spår efter kilar som har slagits i större sprickor. De tre demonterade pelarna förvaras i trösklogen på Mackmyra bruk.

*Figur 12. Pelare 3 var skarvad med en liggande trädel i toppen.
Foto: Ulrika Olsson, 2024-10-24.*

Figur 13. I de demonterade pelarna fanns spår av kilar som slagits i sprickor eller skador av annat slag. Foto: Ulrika Olsson, 2024-09-24.

De nya pelarna

Gysinge Kulturbygg har till projektet tillverkat fyra nya pelare av furu av god kvalitet, så kallad stamblocksqualität. Eftersom pelare nummer 4 inte har bytts ut förvaras den nya pelaren i träsklogen på Mackmyra bruk.

Stockarna har barkats och därefter torkats i nästan två år ute, men under ett plåttak. Därefter är stockarna sågade med en slags gigg, likt en svarv, i ett bandsågverk. För att få till den smalare formen upptill på stockarna krävdes att virkesdelarna lyftes i samband med att formen sågades.

Varje ny pelare har placerats på en distans av järn. På varje pelare har tillkommit en trädympling på dess ovansida, vilken säkrar pelaren mot delen med svarvad rund form och ovanliggande låda. Slutligen har pelarna målats med linoljefärg från Gysinge i en strykning. Den vita kulören har brutits med cirka 5% umbra för att smälta in mot omkringliggande kulör.

En spricka i pelare nummer 3 var så pass bred att den har fyllts igen med en träkil.

Figur 14. Lusthuset sett från nordöst efter avslutade arbeten. Foto: Ulrika Olsson, 2024-10-24.

Antikvariska iakttagelser

Sprickbildning uppmärksammades i de nya pelarna. Frågan kommunicerades mellan beställare, hantverkare, antikvarisk medverkande och länsstyrelsen. Att relativt färskt virke med en kärna – och dessutom i de här dimensionerna – spricker, är att förvänta. Antikvarisk medverkande hörde efter om råd med kulturmålare Kaj Halminen som bestämt avrådde till att fylla i sprickorna med kitt eller liknande, då detta mest blir kosmetika som inte kommer att hålla. Beslut togs om att lämna sprickorna orörda till våren och att då se om några har utvidgats. I dessa fall ska sprickorna fyllas igen med hjälp av träkilar.

Källor

Ärendarkivet Läns museet Gävleborg

Byggnadsminnen i Gävleborgs län, Mackmyra bruk, Länsstyrelsen
Gävleborgs webbsida:

<https://www.lansstyrelsen.se/gavleborg/besoksmal/kulturmiljoer/mackmyra-herrgard-och-stangjarnssmedja.html?sv.target=12.382c024b1800285d5863a885&sv.12.382c024b1800285d5863a885.route=/&searchString=&counties=&municipalities=&reserveTypes=&natureTypes=&accessibility=&facilities=&sort=none>

LänsMuseet Gävleborg, Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle. lansmuseetgavleborg.se

